

**West-Friese
Archeologische
Rapporten 91**

Wie het eerst komt, die het eerst maalt

Graanloodjes uit de bodem van West-Friesland

M. van der Harst & C.P. Schrickx

Wie het eerst komt, die het eerst maalt

Graanloodjes uit de bodem van West-Friesland

M. van der Harst & C.P. Schrickx

Colofon

West-Friese Archeologische Rapporten 91

Titel:	Wie het eerst komt, die het eerst maalt Graanloodjes uit de bodem van West-Friesland
Auteurs:	M. van der Harst (vrijwillig medewerker) C.P. Schrickx (senior-archeoloog, Archeologie West-Friesland)
Objecttekeningen:	C.P. Schrickx

© Archeologie West-Friesland 2016

Niets van deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, film, fotokopie, digitaal of geautomatiseerd systeem zonder voorafgaande toestemming van de copyrighthouders en de auteur.

De uitgever heeft de inhoud met de grootst mogelijke zorgvuldigheid samengesteld. Ondanks deze zorgvuldigheid kunnen gegevens zijn veranderd of onjuist zijn weergegeven.

Inhoudsopgave

1. Onderzoekskader	5
2. West-Friese penningen	7
2.1 Beschrijving van de penningen	7
2.2 Verspreidingsgebied van de penningen	7
3. Korenaccijns	
3.1 Aantekeningen van de ontvanger	9
3.2 Keuren	9
3.3 Hoogte van de accijns	11
3.4 Het systeem van loden	16
4. Korenmolens	19
4.1 Hoorn	19
4.2 Stede Grootebroek	22
4.3 Enkhuizen	23
5. Beantwoording onderzoeksvragen	24
5.1 Datering	24
5.2 Verklaring opschriften	25
5.3 Functie	25
5.4 Typologische indeling	25
5.5 Herkomst	27
Literatuur	29
Catalogus	33

1. Onderzoekskader

Bij opgravingen in Hoorn en in andere plaatsen in West-Friesland worden regelmatig penningen gevonden met aan een of beide zijden een stempel met gotische tekst. Van deze penningen is lang aangenomen dat ze iets te maken hadden met de armenzorg, maar een duidelijke relatie is nooit aangetoond. Dit werd mede veroorzaakt doordat op een aantal penningen de tekst 'rog' voorkomt. Rogge is een graansoort waarvan het meel in de Middeleeuwen veel werd gebruikt voor het bakken van brood. Het roggebrood was goedkoper dan tarwebrood en stond daarom ook wel bekend als het 'brood der armen'.

Om de bedeling van de armen te kunnen reguleren werden in veel steden armenpenningen gebruikt. De bekendste voorbeelden van dergelijke penningen komen uit de steden Amsterdam, Leiden en Rotterdam.¹ Naast broodpenningen bestonden er bijvoorbeeld ook turfpenningen. De gevonden penningen in West Friesland wijken echter af van armenpenningen uit de genoemde steden. Bijna alle penningen in West Friesland zijn namelijk voorzien van een merkje in de vorm van een wapen, letter of huismerkje, wat niet het geval is bij de armenpenningen. Verder wijken de penningen af van die uit de andere steden omdat niet één uniform stempel is gebruikt. Ten slotte is in de archieven geen enkele verwijzing te vinden naar het gebruik van armenpenningen in Hoorn, waar de meeste penningen zijn gevonden.

Inmiddels zijn 67 exemplaren bekend, waardoor de herkomst en het gebruik mogelijk kunnen worden achterhaald. In dit rapport wordt op basis van historische bronnen en een inventarisatie van de penningen beargumenteerd dat deze zijn gebruikt in een systeem van belastingbetaling op het malen van graan.

Het doel van dit onderzoek is om de volgende punten in kaart te brengen:

- Datering
- Betekenis opschriften
- Mogelijke functies
- Typologische ontwikkeling
- Herkomst

Dank gaat uit naar iedereen die vondsten van penningen heeft gemeld.

1 Pelsdonk 2003.

2 West-Friese penningen

De penningen uit zowel de collectie van Archeologie West-Friesland als uit particuliere collecties zijn de afgelopen jaren geïnventariseerd. De verzamelde gegevens en afbeeldingen zijn opgenomen in de catalogus. In dit hoofdstuk worden de opschriften en vondstlocaties van de penningen beschreven.

2.1 Beschrijving van de penningen

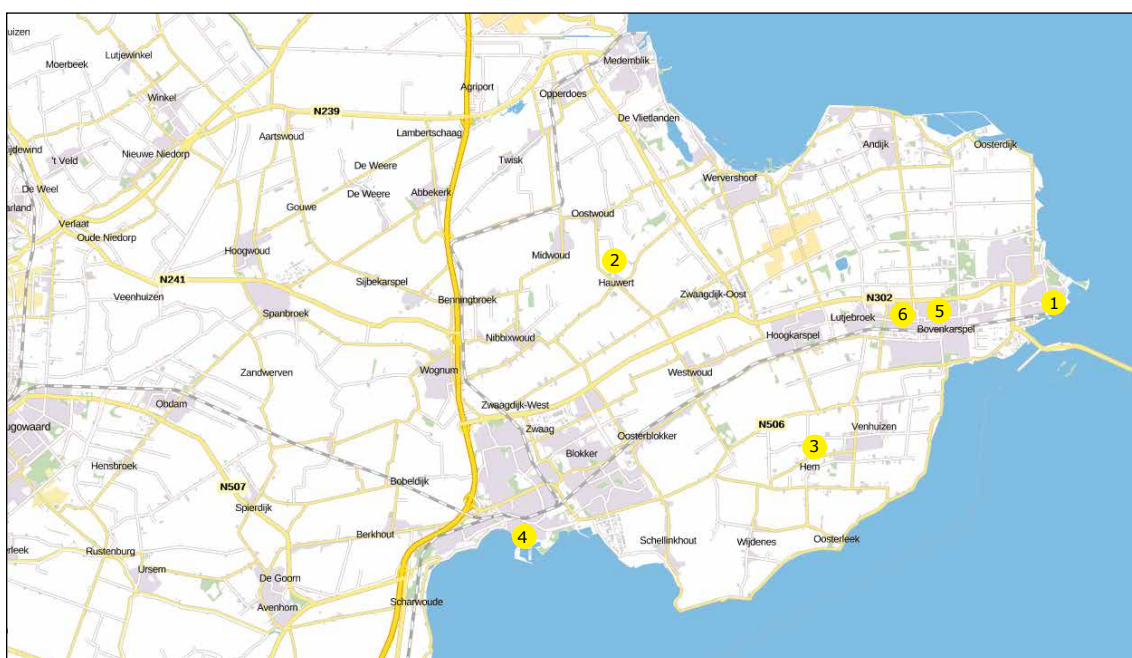
De meeste penningen zijn gemaakt van lood (66 exemplaren) en één exemplaar is van messing. De penningen zijn aan één of twee kanten voorzien van een stempel met tekst waarbij een aantal penningen tevens is voorzien van een merkje in de vorm van een letter(s), wapen of huismerk. De stijl van de teksten is meestal gotisch met als uitzondering een aantal penningen afkomstig uit De Streek (gebied tussen Hoorn en Enkhuizen). Deze penningen zijn namelijk voorzien van strakke hoofdletters. De merkjes lijken na de tekst op de penningen te zijn aangebracht omdat deze soms over de tekst heen zijn geslagen. Opvallend is dat als merkje ook het wapen van Hoorn voorkomt en dat op een aantal penningen twee identieke merkjes zijn geslagen.

De volgende teksten zijn op de penningen herkend: half, half scepel, scepel, sac, sacx, sack en de letter m. Op de keerzijde van een aantal penningen is de tekst rog, px rog of xx rog te lezen.

2.2 Verspreidingsgebied van de penningen

Het verspreidingsgebied van deze penningen is tot nu toe een geografisch afgebakend gebied namelijk Hoorn, De Streek en Enkhuizen. Op basis van vondsten is het volgende overzicht te maken:

1. Enkhuizen	7 stuks	5. Bovenkarspel	5 stuks
2. Hauwert	3 stuks	6. Grootebroek	7 stuks
3. Hem	2 stuks	7. Onbekend	5 stuks
4. Hoorn	37 stuks		

Afb. Kaart West-Friesland met vindplaatsen van de penningen

Verreweg de meeste vondsten zijn dus gedaan in Hoorn. Opvallend is dat de verspreiding niet gelijk over de stad is verdeeld. Nader onderzoek toont aan dat 66% van de penningen in Hoorn is gevonden aan de Westerdijk in de buurt van een locatie waar een graanmolen heeft gestaan (afb 10):

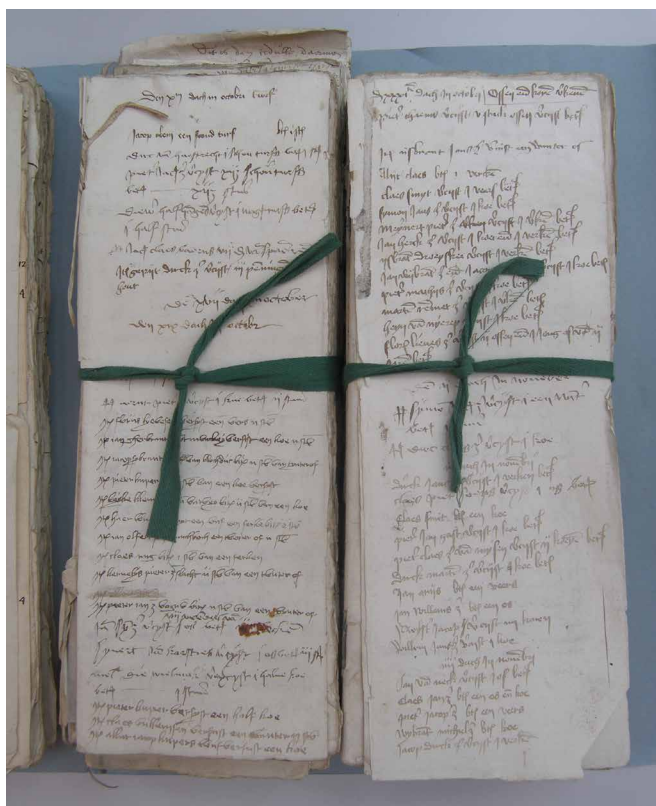
1. Prooststeeg molen	13 penningen
2. Kerksteeg molen	8 penningen
3. Nieuwsteeg molen	1 penning

Hieruit valt de voorzichtige conclusie te trekken dat de penningen iets te maken hebben met het malen van graan. Door middel van archiefonderzoek is deze hypothese verder onderzocht.

3 Korenaccijns

3.1 Aantekeningen van de ontvanger

De oudste gegevens met betrekking tot het heffen van korenaccijns in Hoorn dateren uit het einde van de 15de eeuw. In het Westfries Archief bevindt zich een pakket kladboekjes en kladpapieren die gaan over de heffing van accijnzen (afb. 2).² De stukken zijn ongedateerd, maar zijn op basis van het handschrift in de 15de of 16de eeuw te plaatsen. Vier boekjes en twee losse bladen gaan over de heffing van korenaccijns. Ze handelen alle over een korte periode tussen 13 oktober en 29 februari. Genoteerd staat wie over hoeveel graan accijns moest betalen. Het oudste boekje dat aanvangt bij 13 oktober is het meest interessant omdat de aantekeningen hierin het meest uitgebreid zijn. Dit boekje vangt aan met "den XIIIden dach in octobri ontfangen by Arys Dircz, Garbrant Dircz, Jan Jacobz, Claes Dirkz". Op basis van hun namen kunnen we het boekje globaal dateren. Aris Dircksz. (Sus) was burgemeester in de jaren 1489, 1491, 1492, 1497 en 1504 en schepen in 1480, 1493 en 1496. Gerbrant Dircksz. was burgemeester in 1493 en schepen in 1479, 1483, 1485, 1489 en 1494. In 1494 was hij reeds 54 jaar oud en na dat jaar bekleedde hij geen functie meer.³ Jan Jacobz. en Claes Dirkz. zijn in de lijsten van burgemeesters en schepenen niet te achterhalen. In het jaar waaruit het kladboekje dateert waren de vier genoemde personen kennelijk de inners van de accijns. Diverse namen van personen die accijns betalen, zijn terug te vinden in het schotboek (belastingregister) van 1478 en opgaven van bezittingen ten behoeve van de schotbelasting uit het einde van de 15de eeuw. We kunnen de boekjes dus dateren ergens aan het eind van de 15de eeuw.

Afb. 2 Kladboekjes van de ontvangers van de accijns (collectie WFA).

2 WFA 0348 inv.nr. 2531.

3 De leeftijd staat vermeld in de Enquete uit 1494.

De heffing van accijns was van oudsher een grafelijk recht en werd slechts op enkele goederen geheven. Hoorn werd in 1468 zeer hoog aangeslagen voor de te betalen bedde aan de graaf. De stad moest wel 2000 schilden opbrengen, terwijl Enkhuizen voor slechts 470 schilden werd aangeslagen. Om dit bedrag te kunnen voldoen, werden in Hoorn in 1470 op bevel van hertog Karel de Stoute de bestaande accijnzen verhoogd en nieuwe accijnzen ingevoerd. Dit leidde tot een oproer in de stad dat door de graaf met harde hand werd aangepakt. Het effect was averechts want op 19 juli 1471 vaardigde de hertog een plakkaat uit waarin werd geboden de accijnzen per direct te innen. In het plakkaat wordt gesteld dat: "een excys voortaan binnen onser voorschreven stede van Hoorne opgesteld sal zyn, van wyn, bier, coorn, ende zout, in der manieren hier na volghende (...) van elcke last tarwe ses stuyvers, van elcken last roggen vyf stuyvers".⁴ Na de dood van hertog Karel in 1477 laaiden de onrusten opnieuw op onder leiding van Dirck Jansz. Banjaert (afb. 3). Hij scheurde de zegels van de oorkonde die hertog Karel in 1470 had opgesteld en met deze symbolische daad waren de accijnzen voorlopig afgeschaft. Er braken tumultueuze jaren aan. Hoorn werd net als veel andere steden verscheurd door de partijstrijd tussen de Hoeken en Kabeljauwen met als dieptepunt de geweldadige plundering van de stad in 1482. De rust keerde pas weer in 1494 toen Philips de Schone tot hertog werd benoemd. In 1496 werden de accijnzen in tegenwoordigheid van hertog Philips weer ingevoerd. Dit was de enige manier om de schulden aan de hertog te kunnen afbetalen.

De kladboekjes met aantekeningen over de inning van de accijns dateren waarschijnlijk van na 1496. Mogelijk kunnen we ze plaatsen tussen 13 oktober 1498 en 29 februari 1499. Aris Dircksz. en Gerbrant Dircksz. bekleedden beide in die jaren geen functie als burgemeester

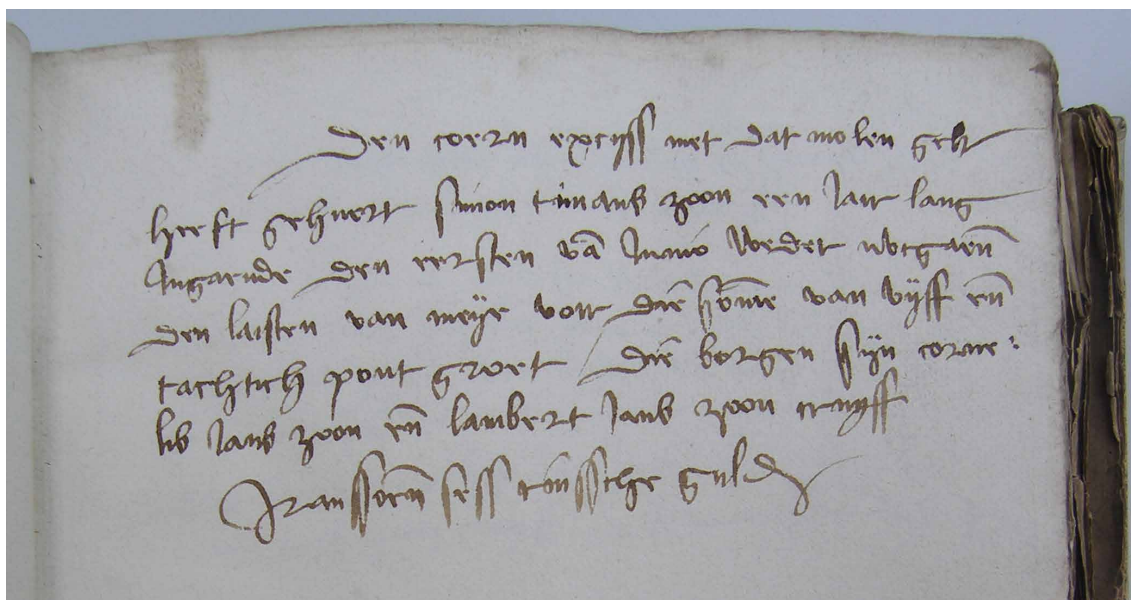

Afb. 3 Gravure van het oproer over de invoering van de accijns in 1477 op de Roode Steen in Hoorn. De gravure dateert uit de 18de eeuw.

4 Velius 1740, 91. Uit de bedragen valt af te leiden dat het hier om schepelgeld gaat en niet om de korenaccijns.

of schepen. Uit de kladboekjes valt af te leiden dat er op dat moment vier inners van de korenaccijns waren. Later was er slechts één pachter. Uit de registers van de verpachting van de stadsaccijnzen, die aanvangen in 1502, blijkt namelijk dat de korenaccijns door één persoon voor een periode van een jaar werd gepacht (afb. 4).⁵ Naast een accijns op koren, waren er accijnzen op laken, vlees en spek, brandmateriaal (turf, hout, kolen, takken en spaanderen), zout, (brande)wijn en wol. De accijns op wol kwam al snel te vervallen (in 1503). Ook de accijnzen op zout (in 1531) en laken (in 1558) werden na verloop van tijd afgeschaft. De accijns op (brande)wijn komt gedurende een tweetal periodes niet in de registers voor (tussen 1504 en 1513 en tussen 1533 en 1547). In 1558 werd nog een nieuwe accijns ingevoerd, namelijk op de visafslag. De heffing van al deze accijnzen werd verpacht, waarbij voor de korenaccijns de hoogste pachtsom werd betaald.

In de registers van de verpachting van de stadsaccijnzen zijn de namen van de pachters van de korenaccijns te achterhalen.⁶ Ieder jaar werd het recht op de heffing opnieuw verpacht, maar verschillende personen wisten dit recht toch diverse opeenvolgende jaren te verwerven. Men name Elbert Pieter Maertsz. springt in het oog. Hij pachtte de korenaccijns tussen 1534 en 1545, in 1549 en in 1552 (totaal vijftien jaar).

Afb. 4 Aantekening verpachting koornaccijns in 1502 aan Simon Timansz (collectie WFA).

3.2 Keuren

Van Hoorn zijn diverse keurboeken overgeleverd. Een deel van de keuren is gepubliceerd door Pols in 1885. Hierin staat één keur die betrekking heeft op de korenaccijns. Diverse keuren heeft hij buiten beschouwing gelaten en andere keurboeken waren aan hem onbekend. In het archief zijn daardoor veel meer keuren te vinden die over de korenaccijns gaan. De volledige tekst van alle relevante keuren wordt hier weergegeven.

De oudste keur over korenaccijns dateert uit 1537.⁷ Hierin werd verordonneerd dat 'gheen burgers enige koern ter mollen sullen brengen of zij sullen dat eerst verexcijsen ende dat

5 WFA 0348 inv.nr. 1099. In het keurboek van 1528 wordt onder de rubriek "van den officers deser stede te kyesen" vastgelegd dat ieder jaar op Pasen twee accijnsmeesters ("excijsmeesters") worden aangesteld. Zie: Pols 1885, 91 (keur 91). Hun functie is niet geheel duidelijk. Mogelijk hielden zij toezicht op de accijnspachters.

6 WFA 0348 inv.nr. 1099.

7 WFA 0348 inv.nr. 149.

loot daer van anden moller brengen'. Expliciet is hierin dus sprake van een lood. Een nadere bepaling dateert uit 1547. Uit de keur blijkt dat veel gefraudeerd werd met de betaling van de accijns. Voortaan moest iedereen eerst naar de accijnsmeester gaan om zowel de accijns als het maalloon van de molenaar te betalen. Als bewijs van betaling kreeg hij een lood dat hij bij de molenaar moest inleveren. Tevens werden nieuwe loden uitgegeven.

Van tkoern ter mollen te brengen

Alsoe mijn heren die schout, burgermeesteren ende gerechte verstaan hebben, dat in verleden tyden ende noch dagelicx gebreken gebuert hebben ende gebueren aengaende dat koern dat dagelicx ter molen gebrocht wert, int ontfangen van den loden ende oick int betalen van dat loen van den mollers, twelck al compt tot achterdele van den pachters van den koernexcijs ende tot achterdele van den mollers, soe ist dat mijn heren voirs(eid), willende hierinne voersien omme alle bedroch ende quaet te beletten soe veel als in hem is, hebben geordineert ende gewillekeurt, ordineren ende willekeuren mits desen, dat van nu voortan nyemant van den binnenpoorters of poortersen deser stede sal enich koern moeten ter mollen brengen, hy oft zy sal eerst ende alvoeren dat loot van den excijsmeesters voirs(eid) gehaelt ende den excijs betaelt hebben, mits oick terzelver tijt betalende dat maelloon van tkoern daer hy ofte zy dat loot van gehaelt heeft. Hebben oick gekeurt, dat gheen binnenpoorters oft poortersen sullen enich koern ter mollen brengen dat den uutwoners ofte lantluyden toebehoort, up peyne, waert saeke dat enich moller koern maelde ofte ontfinck van binnenpoorters ofte poortersen sonder loot, dat diezelve verbueren sal thien pont, een dardendeel voor den heer ende gerechte, een dardendeel voor den excijsmeesters, ende tlaeste dardendeel voor tgilde. Actum et publicatum den XXXen dach van Maert a(nn)o XVc XLVII stilo communi, ter consentieren van alle die burgermeesteren ende scepenen.

Men sal nu voortan nyeuwe looten uitgeven mit een ander teyken, dairby die excijsmeester mach weten dat hy dat maelloon ontfangen heeft. Ende nae vier dagen sal nyemants loden van den miller ontfangen worden, of tenzy dat se mitter nuwe merck dat nu gebruyct sal werden, geteykent zijn.

Uit dezelfde tijd dateert een keur (afb. 5) die is te vinden in een keurboek dat in 1885 aan het archief is geschonken en onbekend was bij Pols.⁸ Het bevat keuren uit de periode 1528-1551. De precieze datering van de keur is onbekend, maar het lijkt erop dat deze in of vlak na 1547 moet worden geplaatst. De inhoud komt namelijk overeen met bovengenoemde keur uit 1547.

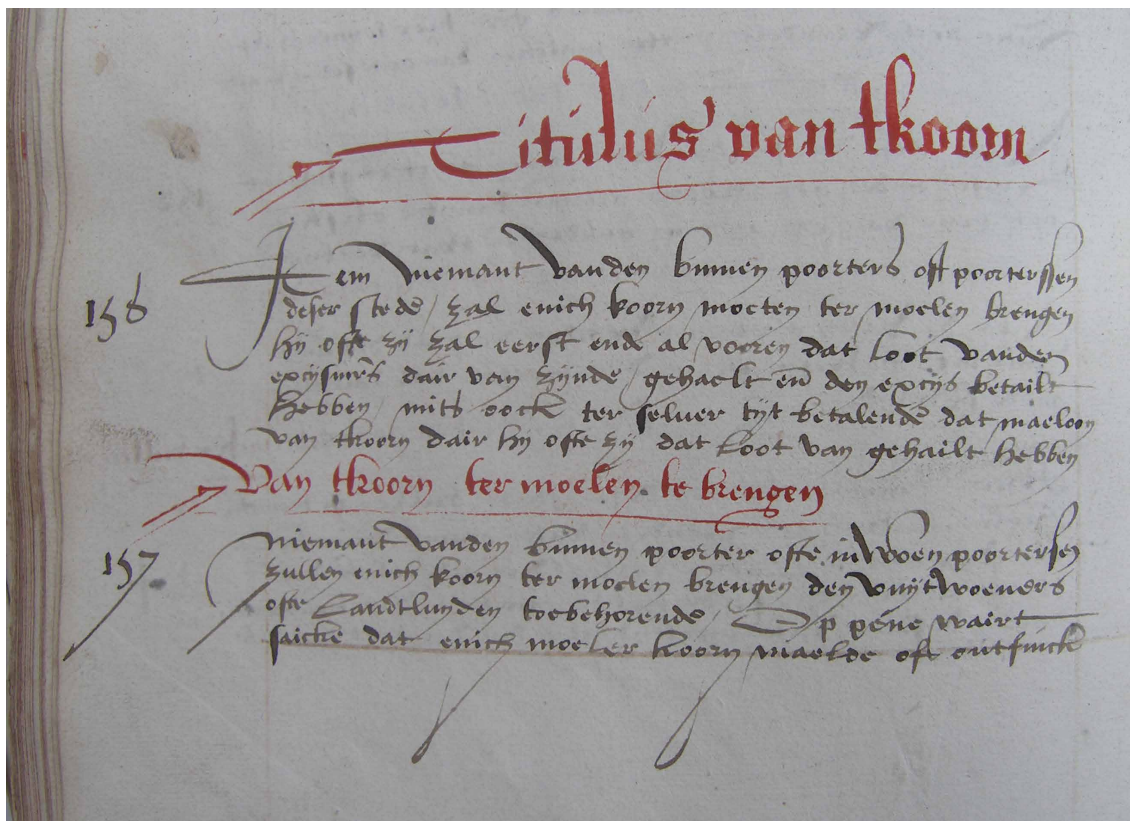
Titulus van tkoorn

Item niemant vanden binnen poorters oft poorterssen deser stede zal enich koorn moeten ter moelen brengen hij oft zij zal eerst ende al voeren dat loot vanden excijsm(eeste)rs dair van zijnde gehaelt ende den excijs betaelt hebben, mits oock ter selver tijt betalende dat maelloon van tkoorn dair hij ofte zij dat loot van gehaelt hebben.

Van tkoorn ter moelen te brengen

Niemant vanden binnen poorter ofte inwoen poortersen zullen enich koorn ter moelen brengen den uijtwoeners ofte landtkuijden toebehorende. Op pene waert saicke dat enich moeler koorn maelde oft ontfinck vanden binnen poorters ofte poorterssen sonder

8 WFA 0348 inv.nr. 52.

Afb. 5 Keur uit 1547 (collectie WFA)

loot van thien pondt, een darden deel voor den heer ende gerechte, een dardendeel voordien excijsm(eeste)rs ende tlaeste dardendeel voor tgiilde.

Uit de keuren blijkt het onderscheid tussen korenaccijns en maalloon. De accijns was bestemd voor de accijnsmeester en het maalloon voor de molenaar. De bepaling dat binnenpoorters geen graan van buitenpoorters mochten laten malen, heeft te maken met de heffing van accijns op inkomende goederen (het schepelgeld). Op deze wijze werd die belasting ontdoken. De keuren uit 1547 waren overigens niet de oudste bepalingen die aangaande het molengeld werden vastgelegd. In het register van de verpachting van de stadsaccijnzen wordt al in 1533 een bepaling toegevoegd: "dat alle die grootschippers van binnen ende van buten zullen gheen molen gelt gheven vant meel dat zij laten backen om alleen te besigen in hoir scepen ende oick vant meel dat zij luijden in tonnen of vaeten slaen om in hoir reijse int scip te besigen". Grootschippers werden vrijgesteld van molengeld (accijns op malen) van graan dat voor eigen gebruik en niet voor de handel bestemd was. Tot ver in de 17de eeuw wordt in de registers verder verwezen naar een ordonnantie uit 1540. Deze is niet overgeleverd.⁹

Op 16 juni 1569 werden uitgebreide bepalingen aangaande de korenaccijns opgesteld.¹⁰ Uit de keur blijkt dat ondanks de maatregelen van 1547 nog altijd werd gefraudeerd met de betaling van de accijns. Expliciet staat vermeld dat de molenaars geen graan mogen aannemen zonder lood. Kennelijk gebeurde dat wel. Hieronder volgt de volledite tekst.

⁹ Resolutie- of memoraalboeken van de burgemeesters uit 1540 ontbreken.

¹⁰ WFA 0348 inv.nr. 55.

Nopenden coorn excijs

Alsoe tot kennisse van mijn heeren den schoudt ende gerechte gecoemen zijn dat die groote eigensoecklichenen¹¹ ende bedroch welcken alhier daegelicx geplaecht worden in providicie ende tot achterdele vanden pachter vanden coorn excijsen waerinne meer geschapen es te geschien ten waere daer inne in tijts voorsien en worde. Soe ist dat mijn heeren die schoudt ende gerechte bij advijs vanden burgerm(eeste)r(e)n deser stede van Hoorn gekeurt geordineert ende gestatueert hebben heuren ordineren ende statueren mits desen dat alle hardt coorn incoemende binnen deser stede es schuldich excijs die rogge tlast vijff stuvers ende die terruwe tlast zes stuvers indien tselve coorn binnen deser stede vercoft ende gemeten wort.

Item alle bootsgesellen die binnen Hoorn wonende zijn ende met een schipper van Hoorn vaeren zijn vrij vanden excijs maer hoir schipper moet voor hoir betalen.

Item die bootsgesellen van buijten Hoorn indien zij hoir coorn binnen Hoorn vercopen zijn excijs schuldich maer die schipper indien hij van Hoorn zal gehouden wesen daer voor te betalen ende indien die schipper buijten Hoorn woont zoe zijn die bootsgesellen selver schuldich.

Item alle coorn coemende van vreemde steden oft dorpen binnen Hoorn es excijs schuldich uitgesundert tkoorn dat hier te lande geteelt wort tsij rogge oft tarwe indien tselve alhier vercoft wort sonder respect te nemen oft die bootsgesellen binnen oft daer buijten woenende zijn.

Oock dat alle rogge die gemeeten ende hier binnen der stede opten solder geleijt wort zal moeten geven volle excijs soe wel den vreemden als den poorters toebehorende ende dat men van nu voortaan op schepel gelt nijet zal moegen opleggen.

Item indien eenige bootsgesellen van binnen oft van buijten Hoorn eenige coorn opleggen dat met schippers van Hoorn gecoemen is oft onder Hoorn woenende die te Hoorn lossen ende tselve vercopen ende leveren zal die schipper oft bootsgesellen oft coopluijden betaalen nae zijluden met malcander over een gecoemen zijn.

Ende aengaende het tonne meel zal men van elcke tonne meels dat binnen Hoorn comt geven een oortgen van excijs ende indien tselve meel binnen Hoorn gebacken wort zal men geven daerenboven een blanc voor elcke ton van excijs.

Item soe wat vreemde bootsgesellen alhier deur den stede coorn in sacken brengen om voorts thuijs te brengen die zullen tselve coorn vrij deur deser stede moegen brengen sonder excijs daer van te geven.

Item alle coorn dat uut den schepen opten rede voor deser stede gemeten ende soe voorts in ander steden oft dorpen gevoert wort zal allen schepel gelt daer van geven ende anders nijet te weeten een braspenninck van tlast.

Ende ingevalle die vreemde bootsgesellen hoir voeringe alhier brochten in schepen inden haven ende uut tship in sacken geschoten worde ende alsoe deur die stede thuijs brochten zullen in sulcks gevalle geen excijs geven maer vrij deur brengen als geen schepel gebruijct wert.

Dat ooc die gesworen coorn meters gehouden zullen zijn soe wanneer eenich coorn gemeten zullen hebben onder hoir eedt terstont nae de metinge den excijs m(eeste)r van tkoorn bij goede specificatie ende declaraen aen te brengen tcoorn twelc zij gemeten hebben ende waer die metinge geschiet is op pene van drie carolus gul(den) tapplieren een derde paert voordien officier het tweede derde paert voordien stadt ende tderde derde

11 = zelfzuchtig

paert voordien aenbrenger ende privatie van hoirluder officie.

Item dat nijemant wie hij zij van nu voortaan eenige rogge tarruwe oft meel vanden twelc van buijten in sacken oft in tonnen binnen deser stede coemen zal uuten schepen oft schuijten zal moegen haelen voor ende alleer alsulcke ingecoemen coorn oft meel des excijsm(eeste)r aengebrocht zal wesen op pene ende tappliceren als boven.

Item geen burgers oft inwoonders deser stede noch inwoonders op kern zullen hen vervorderen eenich coorn ter moelen te brengen voor hoir selver oft ijemant anders ten zij zij eerst ende al voren vanden excijsm(eeste)r een loot gehaelt zullen hebben op pene ende tappliceren als boven ende voort arbitralic gecorrigeert te worden nae dextigentie vander saecken.

Sulcx en sullen geen moelenaers eenich coorn op hoir molens oft in hoir huijsen moegen ontfangen ten zij zijluiden eerst ende alvoren vanden personen die tcoorn ter moelen brengen ontfangen zullen een behoorlic loot op pene van zes ponden tappliceren als boven voort arbitralic gecorrigeert te worden.

Item dat oock geen burgers oft inwoonders deser stede zullen ter moelen moegen brengen eenich coorn den landtluiden toebehorende op pene van drie ponden tappliceren als boven.

Dat ooc nijemant hen vervorderen zal eenich coorn buijten de jurisdictie oft buijten deser stede te laeten maelen oft broot laeten backen op pene van thien ponden tappliceren een derde paert voordien officier het tweede derde paert voordien stadt ende het derde derde paert voordien excijsm(eeste)r

Item dat geen uutheemsche personen van nu voort eenich wittebroot biscuijt cleijnroggen achterling ende ander broot twelc van buijten binnen deser stede gebrocht wort nijet en zullen uut den schepen schuijten oft van wagens op den wal oft op ter straetgen moegen setten omme te vercoopen ten zij zij eerst ende al voren tselve den excijsm(eeste)r te kennen gegeven zullen hebben van tgun vercoft zal wesen den selven excijsm(eeste)r daer van te consenteren op pene van drie pont ende daerenboven tselve broot verbeurt te zijn voerden voirn(oemde) excijsm(eeste)r

Vanden coorn excijs

Mijn heeren schoudt ende gerechte deser stede aenmerckende tgroot bedroch welck veell burgeren deser stede hun daegelicx vervorderen te doen omme te defrauderen den excijs van tcoorn twelck tenderende es tot groote preceducie ende achterdeell vanden geene die de selve excijs es pachtende ende omme daerinne te voirsien ten eijnde sulcke onbehoorlicke factien bij veel eijgenbaters nijet gedaen en worden hebben mijn voirn(oemde) heeren met voirbedachte raide ende bij advijs vanden burgerm(eeste)r(e) n ende gemene vroetschappe deser stede gekeurt geordineert ende gestatueert keuren ordineren ende statueren mits desen dat niemant van wat qualite hij zij hem van nu voortaan vervorderen sall bij eenige middelen hoedaenich die selve sullen moegen zijn coorn excijs in tgeheel noch in deel te descanderen tsij bij hem oft ijemant anders op pene van twaeleff carolus gul(den) van XL groote vlaems tstuc tappliceren een vierde paert voordien officier tweede vierde paert voordien stadt tderde vierde paert voordien coorn excijs m(eeste)r ende tvierde vierde paert voordien aenbrenger voort arbitral(ic) gecorrigeert te worden nae exigen(tien) vander saecken tot discretie van secepenen.

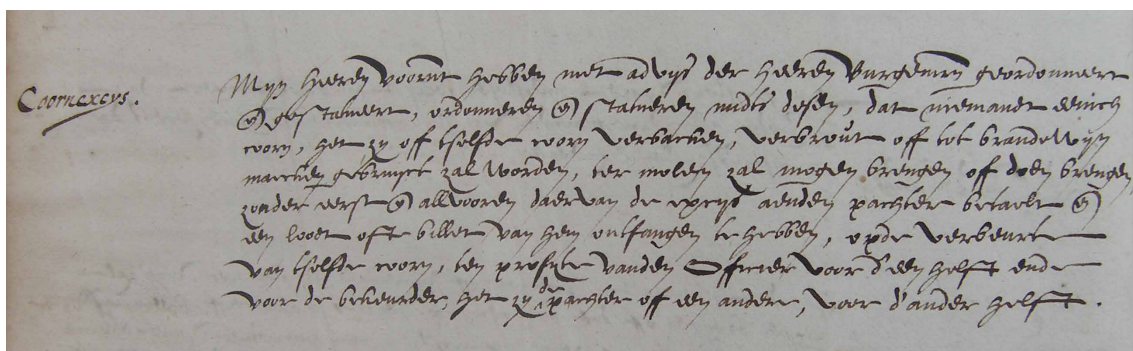
Willen ooc onderhouden hebben den keur op tstuc vanden coorn excijs gepubliceerd opden XVI junij anno XVc LXIX op penen daer inne begrepen.

Uit de lange keur is een aantal bepalingen van belang. Allereerst staat de hoogte van het schepelgeld (belasting op het inkomende graan) genoemd: vijf stuivers voor een last rogge en zes stuivers voor een last tarwe. Graan dat in Holland was geteeld, was vrijgesteld van deze belasting. Daarnaast worden nog talloze andere vrijstellingen vastgelegd.

In een keur uit 1602 (afb. 6) werd nogmaals de verplichting tot het betalen van korenaccijns vastgelegd.¹² Niemand mocht graan naar een molen brengen zonder vantevoren de accijns te hebben betaald en een lood of biljet te hebben ontvangen.

Coornexcijs

Mijn heeren voorn(oem)t hebben met advijs der heeren burgem(eeste)r(e)n geordonneert ende gestatueert, ordonneren ende statueren midts desen, dat niemant eenich coorn, het zij off tselfde coorn verbacken, verbrout off tot brandewijn maecken gebruijct zal worden, ter molen zal mogen brengen off doen brengen zonder eerst ende allvooren daervan de excijs aenden pachter betaelt ende een loot ofte billet van hem ontfangen te hebben, opde verbeurte van tselfde coorn, ten profijte vanden officier voor d'een helft ende voor de bekeurder, het zij de pachter off een ander, voor d'ander helft.

Afb. 6 Keur uit 1602 (collectie WFA).

In de keur uit 1602 is sprake van een lood of papieren biljet. In 1605 werd door de Staten Generaal van de Nederlanden een uitgebreide ordonnantie opgesteld voor de gehele Republiek, die sindsdien in de diverse plakkaatboeken is overgenomen.¹³ Van belang is hier één passage waarin staat dat 'vanden pachter vande steden genomen worden een biljet, by hem gheteeckent, daer inne verklaert staet de quantiteyt van de greynen die aldaer zijn ghemalen, ende voorts dat den impost van 't gemael daer af ten vollen ende oprechtelick sal zijn betaelt; welck biljet by den molenaer ten halven sal werden deur ghescheurt'. Het gebruik van biljetten werd dus algemeen voorgeschreven.

3.3 Hoogte van de accijns

In het plakkaat van hertog Karel uit 1471 was vastgelegd dat voor een last rogge vijf stuivers en voor een last tarwe zes stuivers accijns moesten worden betaald. Deze bedragen waren in 1514 onveranderd zoals blijkt uit de *Informacie* van 1514.¹⁴ Expliciet staat vermeld dat geen accijns voor haver en gerst werd betaald. Het gaat hier om het zogenaamde schepelgeld: een belasting op de invoer van goederen. Het bestaan van molengeld (belasting op het malen van

¹² WFA 0348 inv.nr. 58.

¹³ Groot Placaet-boeck 1658, 1773.

¹⁴ Fruin 1866, 83.

graan) staat niet vermeld in het plakkaat van 1471, maar waarschijnlijk bestond deze wel want het was een zeer gebruikelijke vorm van belasting in heel veel steden. Schepelgeld en molengeld vormden in Hoorn samen de korenaccijns.

De korenaccijns leverde in 1512 een bedrag van 654 pond en in 1513 (inclusief het molengeld) een bedrag van 660 pond op (zie afb. 6).¹⁵ Volgens de registers van de verpachting van de stadsaccijnzen betaalde de pachter in 1512 een bedrag van 109 pond en in 1513 een bedrag van 110 pond aan de stad. Hieruit blijkt dat een zesde deel van de totale opbrengst aan de stad werd afgedragen. Gemiddeld leverde de korenaccijns de stad in de 16de eeuw een bedrag van 147 pond op.

Afb. 7 Hoogte pachtsom van de korenaccijns

Schepelgeld werd geheven op rogge of tarwe dat in de haven werd overgeslagen en niet gemalen. Voor graan dat weer uitgevoerd werd, bedroeg het schepelgeld per last 1 braspenning. Voor graan dat in Hoorn werd verkocht, bedroeg het schepelgeld voor een last rogge 5 stuivers (4 braspenningen) en voor een last tarwe 6 stuivers (4 4/5 braspenning).

Molengeld werd geheven op graan dat werd gemalen (de accijns van het gemaal). Het bedroeg voor een mud rogge 1 blank en voor een mud tarwe 1 braspenning. De accijns was voor tarwe dus iets hoger dan voor rogge want 1 braspenning was 1 2/3 blank. Een last bestond volgens de Informatie van 1514 uit 22 mudden. Voor een last rogge bedroeg het molengeld dus 22 blank (16 1/2 stuiver) en voor een last tarwe 22 braspenning (27 1/2 stuiver). Het molengeld was dus beduidend hoger dan het schepelgeld.

Uit de aantekeningen in de kladboekjes blijkt dat inderdaad voor een mud rogge 1 blank en voor een mud tarwe 1 braspenning werd betaald. Voor een zak rogge was de accijns 1/2 blank en voor een zak tarwe 1/2 braspenning. Hieruit blijkt dat een mud uit twee zakken bestond.

¹⁵ Ibidem 81.

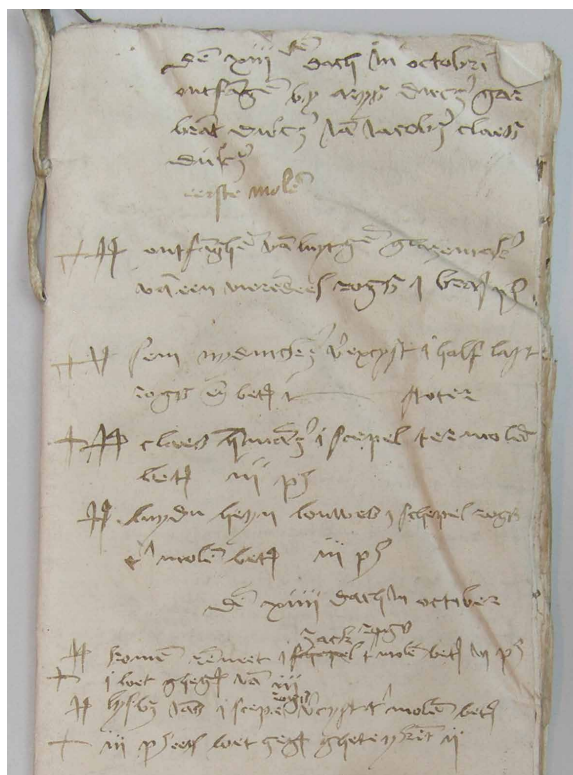
Voor een schepel rogge werden 3 penningen en voor een schepel tarwe 5 penningen betaald. Een schepel was dus een halve zak.

	rogge	tarwe
mud	1 blank	1 braspenning
zak	½ blank	½ braspenning
schepel	3 penningen	5 penningen

3.4 Het systeem van de loden

Uit de kladboekjes blijkt dat ten behoeve van de korenaccijns al in 1499 loden werden gebruikt. Aannamelijk is dat dit systeem in 1496 is ingevoerd. In de aantekeningen is een aantal malen expliciet van deze loden sprake. De loden werden ontvangen bij de molen en vervolgens werden deze bij de accijnsmeester ingeleverd om de accijns te betalen. Een enkele maal werd er een vergissing gemaakt. Jan Thaemsz. liet een verndel (vierdendeel) van een last tarwe malen, maar leverde een lood voor rogge in. De loden gaven dus het soort graan aan (rogge of tarwe). Op de loden stond ook de hoeveelheid graan aangegeven. Pieter Elbertsz. betaalde accijns voor een mud en een schepel rogge. Hij leverde twee loden in. Op het ene lood moet dus hebben gestaan dat deze bestemd was voor een mud en op het andere lood dat deze voor een schepel was bestemd. Verder waren de loden volgens de aantekeningen 'getekend' met een Romeins cijfer. Althans zo staat dat genoteerd. Er wordt een onderscheid in loden van I tot en met VII gemaakt, maar de betekenis is niet duidelijk.

In 1547 werd het systeem gewijzigd. De molenaar gaf niet langer meer loden. Zowel de accijns als het maalloon werden bij de accijnsmeester voldaan. Deze gaf vervolgens een lood als bewijs die bij de molenaar werd ingeleverd. In 1602 is voor het eerst sprake van een biljet. Het systeem van papieren biljetten kwam in de plaats van de loden en werd in 1605 overal verplicht gesteld.

Afb. 8 Pagina uit een van de kladboekjes (collectie WFA)

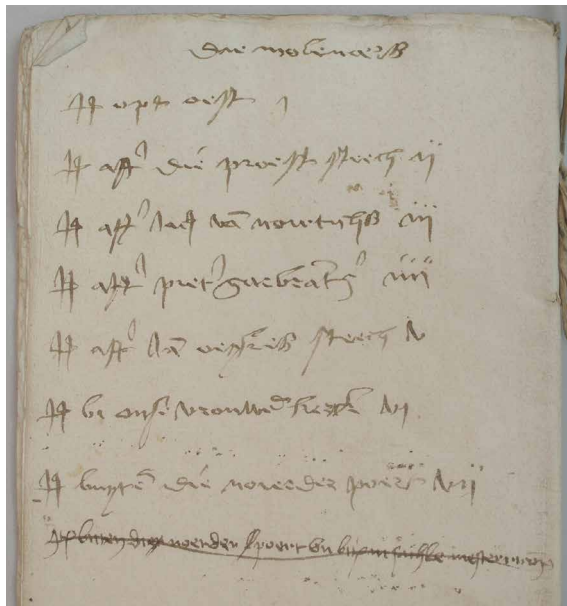
4 Korenmolens

De loodjes zijn in direct verband te brengen met de heffing van korenaccijns. Bij de beschrijving van de vindplaatsen is reeds aangestipt dat diverse loodjes zijn gevonden op locaties waar in de buurt ooit korenmolens hebben gestaan. Vanwege het belang van de molens in dit verhaal volgt hieronder alle informatie die over de molens in Hoorn en de stede Grootebroek, Hauwert in de 15de en 16de eeuw is te vinden.

4.1 Hoorn

In de reeds besproken kladboekjes van de inners van de accijns wordt de betaling van korenaccijns per molen opgesomd. Hieruit blijkt dat er omstreeks 1499 in Hoorn zeven korenmolens waren. Op een van de kladpapiertjes staan ze alle zeven genoemd en uit de aantekeningen zijn de namen van de molenaars af te leiden (afb. 9):

1	Opt oest ¹⁶	Pieter moller
2	Die proest steech ¹⁷	Sybout
3	After Jaep van Noirtichs	Pieter Heynsz.
4	After Pieter Garbrantz.	Claes Arijsz.
5	After Jan Oeykes steech	Evert (Jan) Heynsz.
6	Bi onse vrouwen kerck ¹⁸	Pieter Reynersz. (Pieter moller)
7	Buyten die noerderpoert ¹⁹	Heertgen

Afb. 9 Aantekening molens ca. 1499 (collectie WFA)

De eerste molen stond op het (grote) Oost. De precieze locatie is onbekend. Deze molen is in 16de-eeuwse bronnen niet terug te vinden.

De tweede molen stond aan het eind van de Proostensteeg. In het kohier van de tiende penning uit 1561 wordt deze molen (de Prooststeger molen) nog altijd genoemd. Op de kaart

16 Het Grote Oost
17 De Proostensteeg
18 Vrouwenkerk = Noorderkerk
19 Buiten de Noorderpoort

van Jacob van Deventer uit circa 1560 is de molen te zien.

De derde molen heeft als plaatsbepaling 'after Jaep van Noirtich'. Jacop van Noortwijck was in die tijd een bekend persoon in de stad. Hij was diverse malen schepen en burgemeester en van 1499 tot 1502 kastelein van het blokhuis Zeeburg aan het einde van de Westerstraat.²⁰ Mogelijk is de molen te vereenzelvigen met de in 1561 genoemde Karckstegher molen, die aan het eind van de Gelderse steeg (verlengde van de Kerksteeg) op de Westerdijk stond. Op de kaart van Jacob van Deventer uit circa 1560 is de molen te zien.

De vierde molen heeft als plaatsbepaling 'after Pieter Garbrantz.'. Mogelijk was dit de Nieuwe steger molen die in 1561 wordt genoemd. Deze molen stond aan het eind van de Nieuwsteeg op de Westerdijk. Op de kaart van Jacob van Deventer uit circa 1560 is de molen te zien. Molenaar Claes Arijsz. (1499) bezat de halve molen en bijbehorend huis en had deze door 50 Rijnse gulden gekocht.²¹

De vijfde molen stond achter de Jan Oeykes steeg. Deze steeg wordt in diverse 15de-eeuwse bronnen genoemd. De steeg moet aan de westzijde van het Grote Noord worden gesitueerd. Mogelijk gaat het om dezelfde molen als de in 1561 genoemde Gortsteger molen, die aan het eind van de Gortsteeg op de Westerdijk stond. Op de kaart van Jacob van Deventer uit circa 1560 is de molen te zien.

De zesde molen stond bij de Onze Lieve Vrouwenkerk (de Noorderkerk). In 1561 stond hier geen molen. De molen is bekend van het mirakel van de Noorderkerk waarin molenaar Claes de molenaar een Mariabeeld boven het huis van zijn buurman zag zweven. Op die locatie is later de Noorderkerk gebouwd.

De zevende molen stond buiten de Noorderpoort. Over deze molen is verder niets bekend.

Afb. 10 Stadsplattegrond van Jacob van Deventer ca. 1560 met de locaties van de korenmolens.

20 Velius 1740 appendix 8-9.

21 WFA 0348 inv.nr. 4844.

Tussen 1499 en 1558 is de Heyckes molen gebouwd. Deze stond op de Dubbele Buurt (die toen nog niet zo werd genoemd) tussen de Slijksteeg en de Vrouwensteeg (nu de Smelterssteeg). De molen werd in 1558 verplaatst naar de drooggemaakte Kleine Waal.²² Op de kaart van Jacob van Deventer uit circa 1560 is de molen te zien.

In 1561 was het aantal korenmolens toegenomen tot acht (afb. 10). De molens op het (grote) Oost en bij de Noorderkerk bestonden niet meer. De molens op de Westerdijk (de Prooststeger molen, Karcksteger molen, Nieuwe steger molen en Gortsteger molen) waren wel nog aanwezig. De Heyckes molen stond in de Kleine Waal. Nieuw waren verder de Kuylder molen, aan het eind van de Kuil op de Westerdijk, de Koepoorts molen en de Ooster molen.

1	Kuyldermolen	Elbert Jansz.
2	Prooststeger molen	Jan Pietersz.
3	Karckstegher molen	leedich
4	Nieuwe steger molen	Pieter Claisz.
5	Gortsteger molen	Joris Claisz.
6	Heyckis molen	Heyckis
7	Koepoorts molen	Cornelis Amsterdam
8	Ooster molen	Lambert Pietersz.

De houten molens waren zeer kwetsbaar voor noodweer, brand of oorlogsgeweld. In 1519 waaide een van de molens om.²³ In 1576 waaiden vier meelmolens en een buskruitmolen tijdens een zeer zware storm om.²⁴ De Kuilermolen waaide nogmaals op 12 april 1590 om.²⁵

Afb. 11 De poeren van de standerdmolen bij de Oosterpoort tijdens de opgraving in 2000.

²² Velius 1740, 273.

²³ Velius 1740, 212.

²⁴ Velius 1740, 444.

²⁵ Velius 1740, 489.

De molen werd herbouwd, maar werd nog hetzelfde jaar wederom door het noodlot getroffen. Op 9 september werd de molen door de bliksem getroffen en brandde tot de grond toe af. Op stadskarten is te zien dat daarna opnieuw een molen op die locatie is gebouwd.

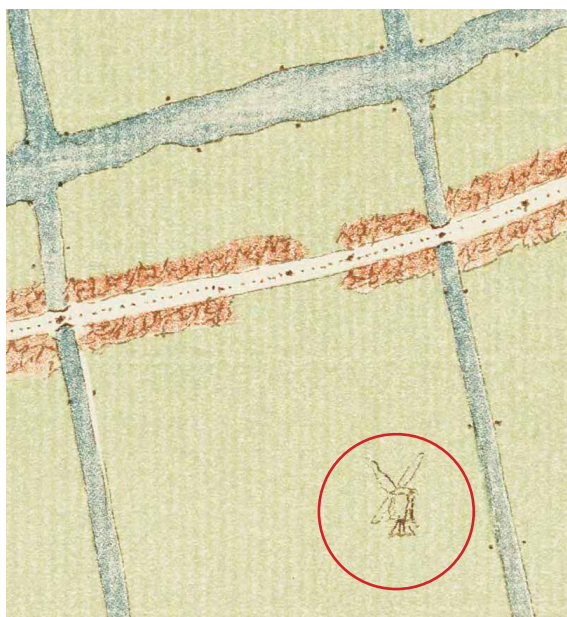
De Oostermolen stond ongeveer op de plaats waar nu de Gedempte Appelhaven uitkomt op de Slapershaven. Deze molen werd in 1581 (de molen aan de oostkant van de Oude Doelen) in zijn geheel gelicht en naar de Karperkuil gevaren en daar op de nieuwe stadswal even ten zuiden van de Oosterpoort gezet.²⁶ De poeren van deze standerdmolen zijn tijdens de opgraving van de scheepswerven aan de Karperkuil in 2000 teruggevonden (afb. 11).

Afb. 12 Detail van het zeegezicht van Hoorn van Vroom uit 1622 met een houten standerdmolen op de Westerdijk (collectie Westfries Museum).

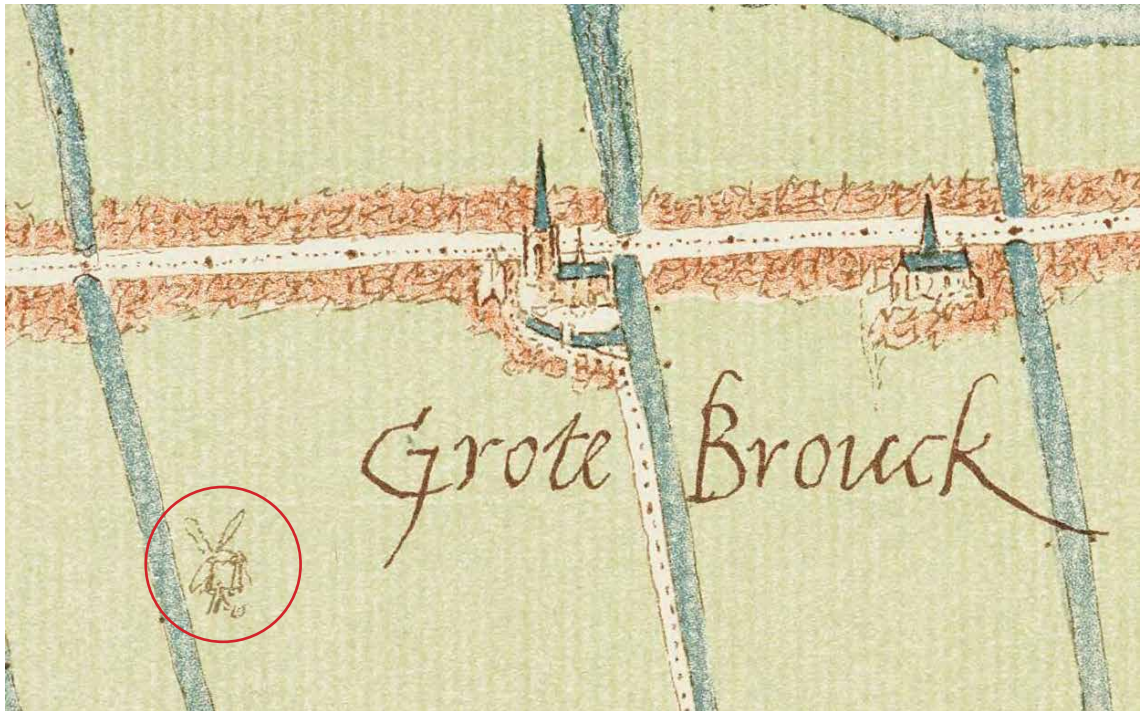
4.2 Stede Grootebroek

De stede Grootebroek is in 1364 gevormd uit de voormalige dorpen Grootebroek en Bovenkarspel. In 1402 werd Lutjebroek en in 1404 Hoogkarspel hieraan toegevoegd. Van Grootebroek bestaat een kaart van Jacob van Deventer uit circa 1560 (afb. 14). Hierop is ook een deel van Lutjebroek en van Bovenkarspel te zien (afb. 13). Ten zuiden van het dorpslint staat bij zowel Grootebroek als Bovenkarspel een molen getekend. Of ook molens bij Hoogkarspel en Lutjebroek hebben gestaan, is niet te zien. Over de molens is zeer weinig bekend. Enkele vermeldingen zijn te vinden in de kohieren van de 10de penning. In het kohier van Grootebroek uit 1562 staat vermeld dat Roemer Wilbrantsz. de korenmolen in

Afb. 13 Detail van de plattegrond van Bovenkarspel van Van Deventer ca. 1560 met ten zuiden van het lint de korenmolen

²⁶ Velius 1740, 463.

Afb. 14 Detail van de plattegrond van Grootebroek van Van Deventer ca. 1560 met ten zuiden van het lint de korenmolens

eigendom had op een erf van 100 roeden groot. Dit bezit werd getaxeerd op 20 gulden, maar vanwege de noodzakelijke reparaties werd hiervan 6 gulden afgetrokken zodat de eindtaxatie 14 gulden bedroeg.²⁷

In het kohier van Bovenkarspel uit 1562 staat vermeld dat Ellert Reynersz. een huis met een korenmolen bezat op een erf van 100 roeden groot. Zijn bezit werd getaxeerd op 15 gulden. Interessant is de opmerking in de kantlijn: "Dit's een oude koern mollen ende is vernieut int jaer van LXI".²⁸ In 1561 is kennelijk een nieuwe molen gebouwd.

In de kohieren uit Hoogkarspel en Lutjebroek zijn geen molens te vinden. Met enige voorzichtigheid kan hieruit worden geconcludeerd dat er in de stede Grootebroek in de 16de eeuw twee korenmolens waren: één in Grootebroek en één in Bovenkarspel.

4.3 Enkhuizen

Uit de kohieren van de 10de penning van Enkhuizen valt af te leiden dat er rond 1560 in Enkhuizen twee en mogelijk drie korenmolens waren. Eén molen stond aan de Sijbrandtsdijk, een tweede buiten de stadsvest aan de Zuiderdijk en de locatie en functie van een derde molen is onbekend.²⁹ In 1572 werd de tweede molen afgebroken en mogelijk verplaatst naar de Spijtbroektoren.³⁰ Volgens het kohier van de verponding uit 1630 waren er toen zeven of acht korenmolens: één nog altijd bij het Sijbrandtsplein en de andere op de bastions van de stad.³¹

²⁷ WFA 0216 inv.nr. 1428 fol. 164r.

²⁸ WFA 0216 inv.nr. 1423 fol. 113v.

²⁹ Duijn 2011, 143.

³⁰ Duijn 2011, 148.

³¹ Duijn 2011, 156.

5. Beantwoording onderzoeksvragen

Door een koppeling te maken tussen vondstlocaties, historische en archeologische bronnen kan antwoord worden gegeven op de onderzoeksvragen.

5.1 Datering

Het dateren van de penningen op basis van de vondstomstandigheden is zeer moeilijk. De meeste zijn namelijk niet in situ aangetroffen maar in afgegraven grond op bouwterreinen. Helaas betreffen de exemplaren bij opgravingen meestal ook losse vondsten. Twee penningen zijn mogelijk wel te koppelen aan een te dateren vondstlaag. Bij de opgraving op de hoek van de Roode Steen en het Grote Noord in Hoorn in 2000 is een penning gevonden in een afvallaag met materiaal uit 1475-1525.³² Bij de opgraving aan de Westerdijk in Hoorn in 2011 is een penning gevonden in een ophogingslaag uit de periode 1550-1600.³³

De gotische letterstijl op deze penningen sluit aan bij deze datering namelijk 15de of 16de eeuw (afb. 15).³⁴ Helaas zijn er geen archeologisch dateerbare vondsten van penningen welke zijn voorzien van de strakke hoofdletters (afb. 16). Deze penningen zijn op basis van de letterstijl moeilijker te dateren, maar lijken 16de of mogelijk 17de eeuws.

Afb. 15 Penning met gotisch lettertype

Afb. 16 Penning met strak lettertype

5.2 Verklaring opschriften

Vanuit de historische gegevens zijn de volgende opschriften op de penningen te verklaren:

- **Schepel** komt overeen met de teksten half scepel en scepel.
- **Zak** komt overeen met de teksten sac, sack en sacx.
- De maateenheid **mud** die is mogelijk te koppelen aan de letter M. Waarom de maateenheid mud niet volledig is uitgeschreven is onduidelijk.
- Het soort graan **rogge** of **tarwe** waarvoor accijns moest worden betaald, is te vinden op de penningen in de vorm van de letters r (rogge) en t (tarwe) op de voorzijde van de penningen en de tekst rog (rogge) op de keerzijde van de penningen.

In de keur van 1547 wordt gesproken over een penningen "mitter nuwe merck". Helaas is vanuit historisch bronnen niet te achterhalen hoe dit merk eruit heeft gezien. Wanneer echter naar de teksten en merkjes op de twee archeologisch dateerbare penningen wordt gekeken dan valt het volgende op:

³² Deze opgraving is niet uitgewerkt. De datering is daardoor enigszins onzeker.

³³ Schrickx 2011, 110.

³⁴ Mailwisseling dhr. J.E.C. Pelsdonk: conservator bij Teylers Museum en onderzoeker van muntvondsten.

- De penning uit circa 1475-1525 (dus voor 1547) is op de voorzijde voorzien van de tekst sac en op de keerzijde staat de tekst PX rog (catalogus nummer 45). Wat echter ontbreekt op deze penning is een merkteken in de vorm van een wapen, huismerk of letter.
- De penning afkomstig uit een ophogingslaag uit de periode 1550-1600 (na 1547) is voorzien van een merk in de vorm van een huismerk (zie catalogus nummer 29).

Dit zou kunnen betekenen dat penningen zonder merkteken in de vorm van een wapen, huismerk of letter van voor 1547 zijn en de penningen met merkteken na 1547. Er zijn echter meer dateerbare vondsten nodig om deze hypothese goed te kunnen onderbouwen. Het merkje zou in dat geval geslagen kunnen zijn door de molenaar bij het in ontvangst nemen van de zakken graan met penningen. Tenslotte is helaas uit de stadskeuren of andere bronnen niet op te maken waar de tekst PX(X) voor staat.

Opschrift	Betekenis	overeenkomst impost biljet
Sac	Zak	Kwantiteit / maateenheid
Sacx	Zak	Kwantiteit / maateenheid
Sack	Zak	Kwantiteit / maateenheid
Half scepel	Halve schep(el)	Kwantiteit / maateenheid
Scepel	Schep(el)	Kwantiteit / maateenheid
M	Mud	Kwantiteit / maateenheid
t	tarwe	graansoort
r	rogge	graansoort
ROG	rogge	graansoort
PX(X)	Onbekend	Niet vermeld in historische bronnen
Instempeling letter, wapen of huismerk	Merkteken	Nieuwe merk

Afb. 17 Schema met verklaring stempels op de penningen

5.3 Functie

Op basis van de historische bronnen, datering van de penningen, verklaring van de teksten en vondstlocaties zijn de volgende conclusies te trekken:

1. Vanuit historisch onderzoek is vastgesteld dat er voor de heffing van korenaccijns in Hoorn penningen zijn gebruikt.
2. De datering van de penningen komt overeen met de historische bronnen aangaande de korenaccijns.
3. De teksten op de penningen zijn in verband te brengen met de opschriften die worden vermeld in de historische bronnen aangaande de korenaccijns.
4. In Hoorn zijn 66% van de penningen gevonden in de buurt van een locatie waar een graanmolen heeft gestaan.

Deze conclusies tonen aan dat de gevonden penningen dezelfde zijn als de penningen die vanuit historische bronnen bekend zijn als bewijs voor betaling van korenaccijns. De functie van de penningen is dus geen armenpenning, maar een bewijs voor betaalde korenaccijns.

5.4 Typologische indeling

De korenaccijns-penningen (graanloodjes) zijn aan de hand van de historisch bronnen, vorm, lettertypen en merken in te delen in zes types (afb. 18):

1. Type 1 is voorzien van gotisch tekst. De vorm van de penningen is zeer divers en lijkt willekeurig. Deze penningen zijn zowel met als zonder merkje aangetroffen.

2. Type 2 is voorzien van een iets dikker gotisch lettertype en is alleen bekend zonder merkje. De vorm van deze penningen is ook onregelmatig.
3. Type 3 is bijna vierkant en voorzien van een gotisch lettertype met om de tekst een rand in de vorm van een cirkel met daar omheen een vierkant. Op deze penning ontbreekt net als bij type 2 een merkje.
4. Type 4 lijkt sterk op type 1 maar is aan de hand van de merken op de penningen als een apart type te definiëren. Een aantal merken is namelijk alleen in de omgeving van Enkhuizen aangetroffen (zie catalogus). Verder wijkt deze penning af ten opzichte van penning type 1 omdat bij dit type de tekst *half* voorkomt. Deze tekst komt op penning type 1 alleen voor in combinatie met de tekst *schepel*.
5. Type 5 is wat vorm betreft bijna vierkant en voorzien van een grover gotisch lettertype dan de andere typen. Dit type is net zoals bij type 1 en 4 voorzien van een merkje.
6. Type 6 is bijna vierkant of rechthoekig en wijkt verder van de andere penningen af door een strak lettertype. Verder zijn alle penningen van type 6 maar aan één kant voorzien van een tekst en merkje.

Op basis van een koppeling tussen historische bronnen en archeologische gegevens is voor de penningen uit Hoorn met enige voorzichtigheid de volgende datering vast te stellen:

Type	Afbeelding	Datering
1		<i>Historisch</i> Zonder merk vanaf 1496 tot 1547. Met merk vanaf 1547 tot 1602.
2		<i>Historisch</i> Vanaf 1496 tot 1547
3		<i>Historisch</i> Vanaf 1496 tot 1547
4		<i>Stijl</i> 15 ^{de} of 16 ^{de} eeuw
5		<i>Stijl</i> 15 ^{de} of 16 ^{de} eeuw
6		<i>Stijl</i> 16 ^{de} of mogelijk 17 ^{de} eeuws

Afb. 18 Schema van de typen penningen met veronderstelde dateringen

- Type 1: zonder merk vanaf 1496 tot 1547, met merk vanaf 1547 tot 1602.
- Type 2: tussen 1496 en 1547
- Type 3: tussen 1496 en 1547

Aangezien dit is gebaseerd op slechts twee dateerbare vondsten moet deze hypothese met een ruime mate van voorzichtigheid worden geïnterpreteerd. Er zijn meer dateerbare vondsten nodig om bovenstaande dateringen van de typen goed te kunnen onderbouwen. Wat wel met zekerheid is vast te stellen, is dat de datering van de penningen op basis van stijl (15de of 16de eeuw) overeenkomt met de historische bronnen.

Penning type 4 t/m 6 zijn helaas niet archeologisch of historisch dateerbaar omdat deze mogelijk niet afkomstig zijn uit Hoorn. Deze penningen zijn alleen op de stijl dateerbaar:

- Type 4: 15de of 16de eeuw
- Type 5: 15de of 16de eeuw
- Type 6: 16de of mogelijk 17de eeuws

5.5 Herkomst

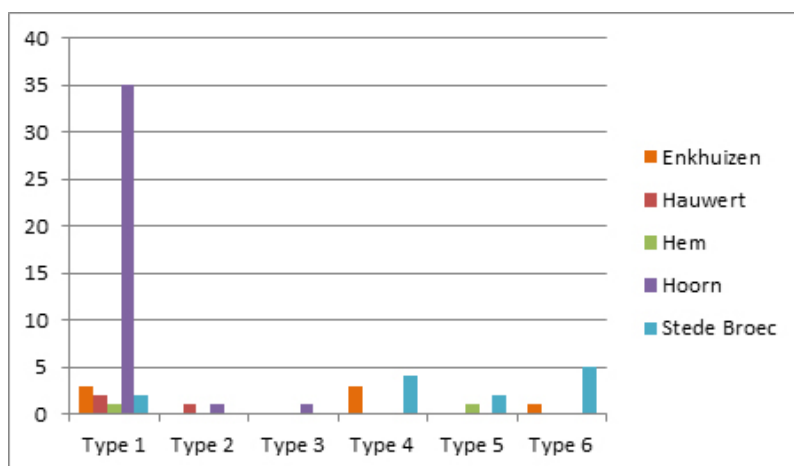
Op basis van de vondstlocaties komen de volgende steden in aanmerking als herkomst van de penningen:

• Enkhuizen,	7 stuks
• Hem	2 stuks
• Hauwert (onder poortrecht van Hoorn)	3 stuks
• Hoorn	37 stuks
• Stede Broec	13 stuks

Wanneer we dit gegeven combineren met historische bronnen en locaties van graanmolens dan valt de herkomst van de penningen naar de volgende steden te herleiden.

Wat betreft Hoorn is het zeer waarschijnlijk dat de penningen hier vandaan komen aangezien dit vermeld staat in historische bronnen en omdat in Hoorn graanmolens hebben gestaan op de plek waar penningen zijn aangetroffen. Bovendien zijn verreweg de meeste vondsten in Hoorn gedaan.

Wat betreft Enkhuizen en Stede Broec is het waarschijnlijk dat er penningen uit deze twee steden komen omdat in beide steden graanmolens hebben gestaan, alleen ontbreken helaas historische bronnen. Hauwert valt af als mogelijke herkomst, omdat de molen pas net voor

Afb. 19 Overzicht aantal penningen per type/gemeente

of in 1602 in bedrijf is genomen. Rond deze tijd werden de loden penningen vervangen door papieren biljetten.

Wanneer de typologische indeling en vondstlocaties van de penningen worden gekoppeld dan ontstaat het volgende overzicht:

- Van penning type 1 is 78% aangetroffen in de gemeente Hoorn. Hieruit valt te herleiden dat de herkomst van dit type zeer waarschijnlijk Hoorn moet zijn.
- De herkomst van type 2 is waarschijnlijk ook Hoorn omdat de molen van Hauwert nog niet in bedrijf was tijdens de uitgifte van deze penning.
- Type 3 is tevens mogelijk afkomstig uit Hoorn omdat dit type alleen in Hoorn is aangetroffen. Aangezien het slechts één exemplaar betreft, is dit aantal te klein om dit met zekerheid te kunnen bepalen.
- De herkomst van type 4 is te herleiden naar Enkhuizen of Stede Broec. Van dit type zijn helaas (ongeveer) evenveel exemplaren aangetroffen in Enkhuizen als in Stede Broec. Aangezien in beide steden apart korrenaccijns werd gegeven, lijkt het niet logisch dat in beide steden dezelfde penningen hebben gecirculeerd.
- Penning type 5 en 6 is zeer waarschijnlijk afkomstig uit Stede Broec omdat deze types voornamelijk in deze plaats zijn aangetroffen.

Literatuur

Duijn, D.M., *Het verhaal van een West-Friese wereldstad. Een onderzoek naar de opkomst, bloei en neergang van Enkhuizen tot 1800 aan de hand van archeologische en historische bronnen.*

Fruin, R., 1866: *Informacie up den staet faculteyt ende gelegenheyt van de steden ende dorpen van Hollant ende Vrieslant om daernae te reguleren de nyeuwe schiltale. Gedaen in den jaere MDXIV.*

Fruin, R., 1876: *Enqueste ende informatie upt stuck van der reductie ende reformatie van den schiltaelen, voertijts getaxeert ende gestelt geweest over de landen van Hollant ende Vrieslant. Gedaen in den jaere MCCCCXCIII.*

Groot Placaet-boeck, vervattende de placaten, ordonnantien ende edicten vande doorluchtige, hoogh mog. heeren Staten Generael der Vereenighde Nederlanden, ende vande ed. groot-mog. heeren Staten van Hollandt en West-Vrieslandt, mitsgaders vande ed. mog. heeren Staten van Zeelandt, 1658.

Kussendrager, A., 2012: De betekenis van letters op armenpenningen, *De Beeldenaar* 2012-6.

Pelsdonk, J.E.L., 2003: *Pennincxkens van loode*, Rotterdam.

Pols, M.S., 1885/1888: *Westfriesche stadrechten*, Den Haag.

Schrickx, C.P., 2007: *Hoorn onder ons, Westerdijk en Westerpoort.*

Schrickx, C.P., 2011: *Van pottenbakkerij naar steenhouwerij. Archeologisch onderzoek op de percelen Westerdijk 11-17 in Hoorn.* West-Friese Archeologische Rapporten 3.

Velius, T., 1740: *Chronyk van Hoorn, met commentaar van S. Centen.*

CATALOGUS TYPE 1

Totaal 45 exemplaren

1.1 Halve schepel (2 exemplaren)

1.1.1 half scepel

1.1.2 half scele - px rog

1.2 Schepel (8 exemplaren)

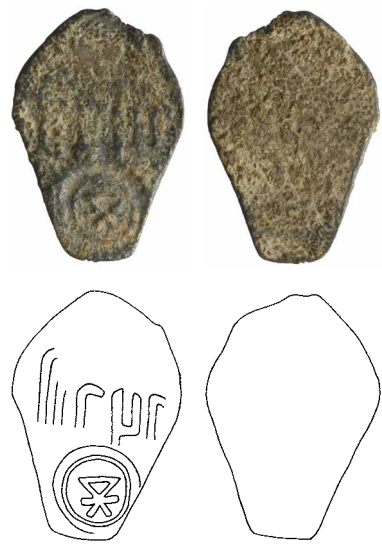
1.2.1 r scele

- 1**
1 Particuliere collectie
2 Hoorn, Jeudje
3. 1500 - 1600
4 33 / 21
5a lood
5b geslagen, geknipt
5c vz : HALF SCEPEL
kz : -
6 instempeling 2 x leeuw
7 Hoorn

- 2**
1. Archeologie Hoorn
320-84-M01
2 Hoorn, Westerdijk 13-17
3 1500 - 1600
4 - / -
5a lood
5b geslagen, geknipt
5c vz : HALF SCEPE
kz : PX ROG
6 instempeling huismerkje
en klein cijfer 9 ?
7 Hoorn

- 3**
1 Particuliere collectie
2 Hoorn, onbekend
3 1500 - 1600
4 - / -
5a lood
5b geslagen, geknipt
5c vz : r SCEPE
kz : -
6 instempeling huismerkje
7 Hoorn

4

- 1 Particuliere collectie
- 2 Hauwert, rondom kerk
- 3 1500 - 1600
- 4 27 / 17
- 5a lood
- 5b geslagen, geknipt
- 5c vz : r SCEPE
kz : -
- 6 instempeling huismerkje
- 7 Hoorn ?

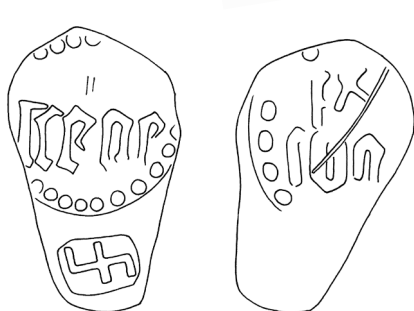
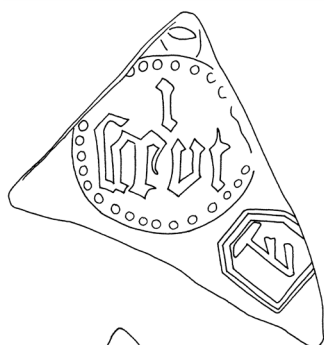
5

- 1 Particuliere collectie
- 2 Enkuizen of omgeving
- 3 1500 - 1600
- 4 - / -
- 5a lood
- 5b geslagen, geknipt
- 5c vz : r SCEPE
kz : -
- 6 instempeling huismerkje
- 7 Hoorn ?

6

- 1 Archeologie Hoorn
vondstmelding 1116
- 2 Hoorn, onbekend
- 3 1500 - 1600
- 4 25 / 18
- 5a lood
- 5b geslagen, geknipt
- 5c vz : r SCEPE
kz : -
- 6 instempeling huismerkje
- 7 Hoorn

1.2.2 r scep - px rog

7

- 1 Archeologie Hoorn
138-82-M01
- 2 Hoorn, Westerdijk
(locatie g: schouwburg)
- 3 1500 - 1600
- 4 - / -
- 5a lood
- 5b geslagen, geknipt
- 5c vz : r SCEPE
kz : PX ROG
6. instempeling huismerkje
- 7 Hoorn

8

- 1 Particuliere collectie
- 2 Hoorn, Westerdijk
(locatie f: Westerhaven)
- 3 1500 - 1600
- 4 28 / 17
- 5a lood
- 5b geslagen, geknipt
- 5c vz : r SCEPE
kz : PX ROG
- 6 instempeling huismerkje
- 7 Hoorn

9

- 1 Particuliere collectie
- 2 Hoorn, onbekend
- 3 1500 - 1600
- 4 29 / 19
- 5a lood
- 5b geslagen, geknipt
- 5c vz : r SCEPE
kz : PX ROG
6. instempeling letter A
- 7 Hoorn

1.3 Zak (21 exemplaren)

1.2.3 r scepel - pxx rog

1.3.1 r sac

10

- 1 Particuliere collectie
- 2 Onbekend
- 3 1500 - 1600
- 4 - / -
- 5a lood
- 5b geslagen, geknipt
- 5c vz : r SCEPEL
kz : PXX ROG
- 6 instempeling 2 x huismerkje
- 7 Hoorn ?

11

- 1 Particuliere collectie
- 2 Hoorn, onbekend
- 3 1500 - 1600
- 4 26 / 15
- 5a lood
- 5b geslagen, geknipt
- 5c vz : r SAC
kz : -
- 6 instempeling 2 x huismerkje
- 7 Hoorn

12

- 1 Particuliere collectie
- 2 Hoorn, onbekend
- 3 1500 - 1600
- 4 29 / 20
- 5a lood
- 5b geslagen, geknipt
- 5c vz : r SAC
kz : -
- 6 instempeling huismerkje
- 7 Hoorn

1.3.2 r sacx

1.3.3 sack G

15 GEEN FOTO

13

- 1 Particuliere collectie
- 2 Hoorn, Breed
- 3 1500 - 1600
- 4 29 / 18
- 5a lood
- 5b geslagen, geknipt
- 5c vz : r SACX
kz : -
- 6 instempeling
Wapen van Hoorn
- 7 Hoorn

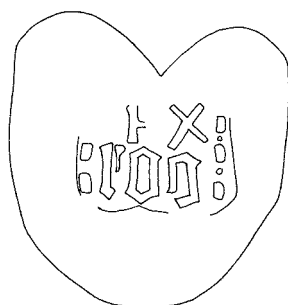
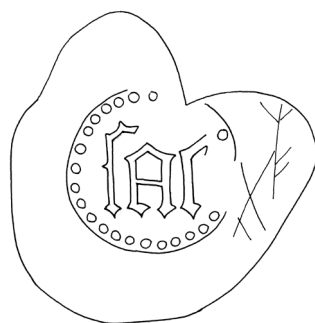
14

1. Particuliere collectie
- 2 Hoorn, Jeudje
- 3 1500 - 1600
- 4 - / -
- 5a lood
- 5b geslagen, geknipt
- 5c vz : r SACX
kz : -
- 6 instempeling leeuw
- 7 Hoorn

15

- 1 Particuliere collectie
- 2 Hoorn, Westerdijk
(locatie f: Westerhaven)
- 3 1500 - 1600
- 4 - / -
- 5a lood
- 5b geslagen, geknipt
- 5c vz : SACK G
kz : -
- 6 instempeling huismerkje
- 7 Hoorn

1.3.6 r sac - px rog

16

- 1 Archeologie Hoorn
138-24-M02
2. Hoorn, Westerdijk
(locatie g: schouwburg)
- 3 1500 - 1600
- 4 - / -
- 5a lood
- 5b geslagen, geknipt
- 5c vz : .. SAC
kz : PX ROG
- 6 ingekrast huiskmerkje ?
- 7 Hoorn

17

- 1 Particuliere collectie
- 2 Hoorn, onbekend
- 3 1500 - 1600
- 4 24 / 16
- 5a lood
- 5b geslagen, geknipt
- 5c vz : r SAC
kz : PX ROG
- 6 instempeling huiskmerkje
- 7 Hoorn

18

- 1 Particuliere collectie
- 2 Hauwert, rondom kerk
- 3 1500 - 1600
- 4 - / -
- 5a lood
- 5b geslagen, geknipt
- 5c vz : r SAC
kz : PX ROG
- 6 instempeling letter A
- 7 Hoorn ?

20 GEEN FOTO

21 GEEN FOTO

19

- 1 Particuliere collectie
- 2 Hem, Hemmerbuurt
naast nr. 229
- 3 1500 - 1600
- 4 - / -
- 5a lood
- 5b geslagen, geknipt
- 5c vz : r SAC
kz : .. ROG
- 6 instempeling geen
- 7 Hoorn ?

20

- 1 Particuliere collectie
- 2 Hoorn, Westerdijk
(locatie f: Westerhaven)
- 3 1500 - 1600
- 4 - / -
- 5a lood
- 5b geslagen, geknipt
- 5c vz : r SAC
kz : PX ROG
- 6 instempeling letter A
- 7 Hoorn

21

- 1 Particuliere collectie
- 2 Hoorn, Westerdijk
(locatie f: Westerhaven)
- 3 1500 - 1600
- 4 - / -
- 5a lood
- 5b geslagen, geknipt
- 5c vz : r SAC
kz : PX ROG
- 6 instempeling geen
- 7 Hoorn

22

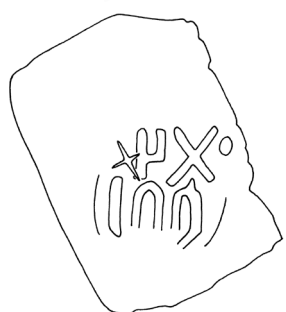
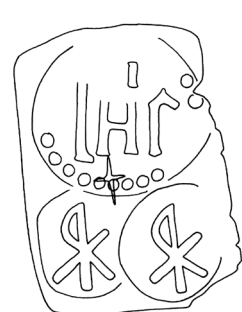
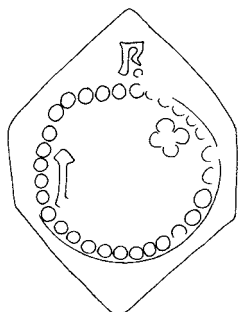
- 1 Particuliere collectie
- 2 Hoorn, Westerdijk
(locatie f: Westerhaven)
- 3 1500 - 1600
- 4 25 / 17
- 5a lood
- 5b geslagen, geknipt
- 5c vz : r SAC
kz : PX ...
- 6 instempeling letter A
- 7 Hoorn

23

- 1 Particuliere collectie
- 2 Hoorn, Westerdijk
(locatie f: Westerhaven)
- 3 1500 - 1600
- 4 24 / 20
- 5a lood
- 5b geslagen, geknipt
- 5c vz : r SAC
kz : PX ROG
- 6 instempeling letter A
- 7 Hoorn

24

- 1 Particuliere collectie
- 2 Hoorn, Westerdijk
(locatie f: Westerhaven)
- 3 1500 - 1600
- 4 24 / 17
- 5a lood
- 5b geslagen, geknipt
- 5c vz : SA..
kz : ...
- 6 instempeling R
- 7 Hoorn

25

- 1 Particuliere collectie
- 2 Hoorn, Westerdijk
(locatie f: Westerhaven)
- 3 1500 - 1600
- 4 30 / 22
- 5a lood
- 5b geslagen, geknipt
- 5c vz : S...
kz : PX ROG
- 6 instempeling R
- 7 Hoorn

26

- 1 Particuliere collectie
- 2 Hoorn, onbekend
- 3 1500 - 1600
- 4 29 / 22
- 5a lood
- 5b geslagen, geknipt
- 5c vz : r SAC
kz : PX ROG
- 6 instempeling letter b?
- 7 Hoorn

27

- 1 Archeologie Hoorn
119-127-M23
- 2 Hoorn, Gerritsland 23-31
(locatie: hoek Gravenstraat)
- 3 1500 - 1600
- 4 28 / 20
- 5a lood
- 5b geslagen, geknipt
- 5c vz : r SAC
kz : PX ROG
- 6 instempeling 2 x huismerkje
- 7 Hoorn

28

- 1 Archeologie Hoorn
106-284-M01
- 2 Hoorn, Grote Noord 2
(locatie: Winston-bioscoop)
- 3 1500 - 1600
- 4 28 / 23
- 5a lood
- 5b geslagen, geknipt
- 5c vz : r SAC
kz : PXX ROG
- 6 instempeling geen
- 7 Hoorn

29

- 1 Archeologie Hoorn
115-000-M06
- 2 Hoorn, Westerdijk
(locatie: uitbreiding
Westerhaven)
- 3 1500 - 1600
- 4 - / -
- 5a lood
- 5b geslagen, geknipt
- 5c vz : r SAC
kz : PX ROG
- 6 instempeling huismerkje
- 7 Hoorn

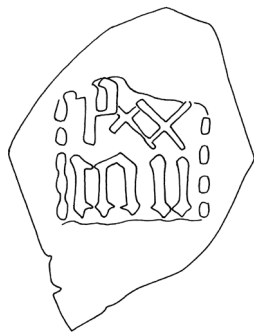
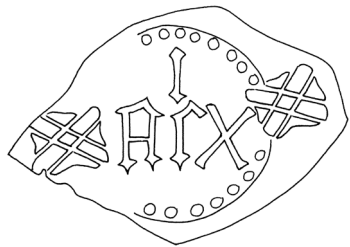
30

- 1 Particuliere collectie
- 2 Enkhuizen of omgeving
- 3 1500 - 1600
- 4 - / -
- 5a lood
- 5b geslagen, geknipt
- 5c vz : r SAC
kz : ?
- 6 instempeling ?
- 7 Hoorn ?

1.4 Mud (13 exemplaren)

1.3.7 r acx - pxx rog

1.4.1 r / t M

31

- 1 Archeologie Hoorn
138-31-M01
- 2 Hoorn, Westerdijk
(locatie g: schouwburg)
- 3 1500 - 1600
- 4 - / -
- 5a lood
- 5b geslagen, geknipt
- 5c vz : r ACX
kz : PXX ROG
- 6 instempeling 2 x huismerkje
- 7 Hoorn

32

- 1 Particuliere collectie
- 2 Hoorn, Jeudje
- 3 1500 - 1600
- 4 28 / 19
- 5a lood
- 5b geslagen, geknipt
- 5c vz : t M
kz : -
- 6 instempeling 2 x leeuwte
- 7 Hoorn

33

- 1 Particuliere collectie
- 2 Onbekend
- 3 1500 - 1600
- 4 28 / 20
- 5a lood
- 5b geslagen, geknipt
- 5c vz : t M
kz : -
- 6 instempeling 2 x huismerkje
- 7 Hoorn ?

34

- 1 Particuliere collectie
- 2 Hoorn, Kerkstraat
- 3 1500 -1600
- 4 25 / 18
- 5a lood
- 5b geslagen, geknipt
- 5c vz : r M
kz : -
- 6 instempeling huismerkje?
- 7 Hoorn

35

- 1 Particuliere collectie
- 2 Grootebroek, onbekend
- 3 1500 - 1600
- 4 - / -
- 5a lood
- 5b geslagen, geknipt
- 5c vz : t M
kz : ?
- 6 instempeling 2 x leeuwte
- 7 Hoorn ?

36

- 1 Archeologie Hoorn
138-111-M02
- 2 Hoorn, Westerdijk
(locatie g: schouwburg)
- 3 1500 - 1600
- 4 - / -
- 5a lood
- 5b geslagen, geknipt
- 5c vz : r M
kz : -
- 6 instempeling huismerkje
- 7 Hoorn

37

- 1 Particuliere collectie
- 2 Enkhuizen of omgeving
- 3 1500 - 1600
- 4 - / -
- 5a lood
- 5b geslagen, geknipt
- 5c vz : ? M
kz : -
- 6 instempeling ?
- 7 Hoorn ?

38

- 1 Particuliere collectie
- 2 Hoorn, Kleine Noord
- 3 1500 - 1600
- 4 25 / 20
- 5a lood
- 5b geslagen, geknipt
- 5c vz : t M
kz : -
- 6 instempeling
Wapen van Hoorn
- 7 Hoorn

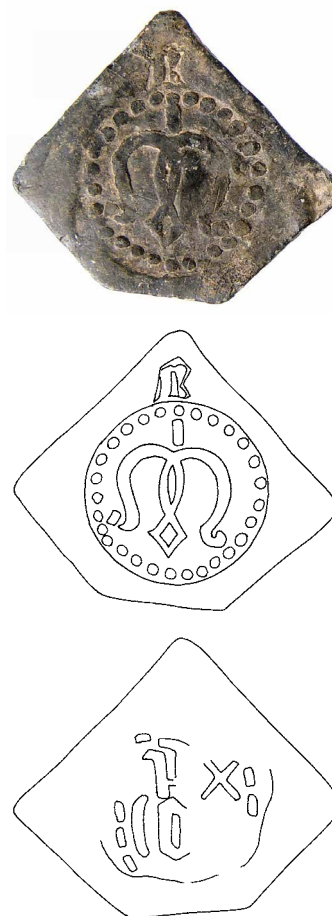
39

- 1 Particuliere collectie
- 2 Hoorn, Jeudje
- 3 1500 - 1600
- 4 23 / 17
- 5a lood
- 5b geslagen, geknipt
- 5c vz : r M
kz : -
- 6 instempeling huismerkje
- 7 Hoorn

1.4.2 r / t M - px rog

40 GEEN FOTO

41 GEEN FOTO

40

- 1 Particuliere collectie
- 2 Hoorn, Westerdijk
(locatie f: Westerhaven)
- 3 1500 - 1600
- 4 - / -
- 5a lood
- 5b geslagen, geknipt
- 5c vz : r M
kz : PX ROG
- 6 instempeling etter R
- 7 Hoorn

41

- 1 Particuliere collectie
- 2 Hoorn, Westerdijk
(locatie f: Westerhaven)
- 3 1500 - 1600
- 4 - / -
- 5a lood
- 5b geslagen, geknipt
- 5c vz : r M
kz : PX ROG
- 6 instempeling kruisboog
- 7 Hoorn

42

- 1 Archeologie Hoorn
138-134-M02
- 2 Hoorn, Westerdijk
(locatie g: schouwburg)
- 3 1500 - 1600
- 4 - / -
- 5a lood
- 5b geslagen, geknipt
- 5c vz : r M
kz : PX ROG
- 6 instempeling R
- 7 Hoorn

1.5 Ondefinieerbaar (1 exemplaar)

43

- 1 Particuliere collectie
- 2 Hoorn, Westerdijk
(locatie f: Westerhaven)
- 3 1500 - 1600
- 4 28 / 17
- 5a lood
- 5b geslagen, geknipt
- 5c vz : r M
kz : PX ROG
- 6 instempeling letter A
- 7 Hoorn

44

- 1 Particuliere collectie
- 2 Hoorn, Pelmolendpad
- 3 1500 - 1600
- 4 - / -
- 5a lood
- 5b geslagen, geknipt
- 5c vz : ? M
kz : P?XX ROG?
- 6 instempeling T ?
- 7 Hoorn

45

- 1 Archeologie Hoorn
106-009-M02
- 2 Hoorn, Grote Noord 2
(locatie: Winston-bioscoop)
- 3 1500 - 1600
- 4 25 / 25
- 5a lood
- 5b geslagen, geknipt
- 5c vz : geen ?
kz : PX / PXX ROG
- 6 instempeling geen
- 7 Hoorn

CATALOGUS TYPE 2

Totaal 2 exemplaren

2.1 Schepel (1 exemplaar)

2.2 Zak (1 exemplaar)

CATALOGUS TYPE 3

Totaal 1 exemplaar

3.1 Zak (1 exemplaar)

46

- 1 Particuliere collectie
- 2 Hauwert, rondom kerk
- 3 1500 - 1600
- 4 - / -
- 5a lood
- 5b geslagen, geknipt
- 5c vz : r SCEPEL
kz : ROG
- 6 instempeling geen
- 7 Hoorn ?

47

- 1 Particuliere collectie
- 2 Hoorn, Westerdijk
(locatie f: Westerhaven)
- 3 1500 - 1600
- 4 22 / 20
- 5a lood
- 5b geslagen, geknipt
- 5c vz : SACK
kz : ROG
- 6 instempeling geen
- 7 Hoorn

48

- 1 Particuliere collectie
- 2 Hoorn, Westerdijk
(locatie f: Westerhaven)
- 3 1500 - 1600
- 4 19 / 19
- 5a lood
- 5b geslagen, geknipt
- 5c vz : SAC
kz : ROG
- 6 instempeling geen
- 7 Hoorn

CATALOGUS TYPE 4

Totaal 8 exemplaren

4.1 Half (1 exemplaar)

4.2 Schepel (2 exemplaren)

49

- 1 Archeologie West-Friesland
- 2 Bovenkarspel, Hoofdstr. 231
(locatie: naast café
Het Roode Hert)
- 3 1500 - 1600
- 4 - / -
- 5a lood
- 5b geslagen, geknipt
- 5c vz : HALF ?
kz : -
- 6 instempeling 2 x letters GT
- 7 Stede Broec ?

50

- 1 Archeologie West-Friesland
- 2 Bovenkarspel, Hoofdstr. 231
(locatie: naast café
Het Roode Hert)
- 3 1500 - 1600
- 4 - / -
- 5a lood
- 5b geslagen, geknipt
- 5c vz : SCEPE
kz : -
- 6 instempeling letters GT
- 7 Stede Broec ?

51

- 1 Particuliere collectie
- 2 Enkhuizen, bedrijventerrein
De Dolfijn
- 3 1500 - 1600
- 4 22 / 15
- 5a lood
- 5b geslagen, geknipt
- 5c vz : SCEPE
kz : -
- 6 instempeling letter ?
- 7 Stede Broec ?

4.3 Sac (2 exemplaren)

52

- 1 Archeologie West-Friesland
- 2 Bovenkarspel, Hoofdstr. 231
(locatie: naast café
Het Roode Hert)
- 3 1500 - 1600
- 4 - / -
- 5a lood
- 5b geslagen, geknipt
- 5c vz : SAC
kz : -
- 6 instempeling letters GT
- 7 Stede Broec ?

53

- 1 Archeologie West-Friesland
- 2 Bovenkarspel, Hoofdstr. 231
(locatie: naast café
Het Roode Hert)
- 3 1500 - 1600
- 4 - / -
- 5a lood
- 5b geslagen, geknipt
- 5c vz : SAC
kz : -
- 6 instempeling letters GT
- 7 Stede Broec ?

4.4 (r) M (3 exemplaren)

54

- 1 Particuliere collectie
- 2 Enkhuizen, onbekend
- 3 1500 - 1600
- 4 27 / 18
- 5a lood
- 5b geslagen, geknipt
- 5c vz : M
kz : -
- 6 instempeling letter I
- 7 Stede Broec ?

55

- 1 Particuliere collectie
- 2 Enkhuizen omgeving, onbekend
- 3 1500 - 1600
- 4 - / -
- 5a lood
- 5b geslagen, geknipt
- 5c vz : M
kz : -
- 6 instempeling letter I
- 7 Stede Broec ?

56

- 1 Archeologie West-Friesland 321-39-M01
- 2 Enkhuizen, rioolbegeleiding Noorderhavendijk e.v.
- 3 1500 - 1600
- 4 - / -
- 5a lood
- 5b geslagen, geknipt
- 5c vz : M
kz : -
- 6 instempeling 2 x letter I
- 7 Stede Broec ?

57

- 1 Particuliere collectie
- 2 Onbekend
- 3 1500 - 1600
- 4 22 / 14
- 5a lood
- 5b geslagen, geknipt
- 5c vz : r M
kz : -
- 6 instempeling letters HI
- 7 Stede Broec ?

58

- 1 Particuliere collectie
- 2 Onbekend
- 3 1500 - 1600
- 4 - / -
- 5a lood
- 5b geslagen, geknipt
- 5c vz : M
kz : -
- 6 instempeling 2x letter V
- 7 Stede Broec ?

CATALOGUS TYPE 5

Totaal 3 exemplaren

5.1 Half (1 exemplaar)

5.2 Sack (2 exemplaren)

59

- 1 Particuliere collectie
- 2 Grootebroek, onbekend
- 3 1500 - 1600
- 4 - / -
- 5a lood
- 5b geslagen, geknipt
- 5c vz : t HALF
kz : -
- 6 instempeling 2x huismerkje?
- 7 Stede Broec ?

60

- 1 Particuliere collectie
- 2 Hem, Hemmerbuurt
naast nr. 229
- 3 1500 - 1600
- 4 - / -
- 5a lood
- 5b geslagen, geknipt
- 5c vz : r SACK
kz : V ?
- 6 instempeling huismerkje
- 7 Stede Broec ?

61

- 1 Particuliere collectie
- 2 Grootebroek, onbekend
- 3 1500 - 1600
- 4 - / -
- 5a lood
- 5b geslagen, geknipt
- 5c vz : r SACK
kz : -
- 6 instempeling ?
- 7 Stede Broec ?

CATALOGUS TYPE 6

Totaal 6 exemplaren

6.1 Half (1 exemplaar)

6.2 Scepe (2 exemplaren)

62

- 1 Particuliere collectie
- 2 Grootebroek, onbekend
- 3 1600 - 1700
- 4 - / -
- 5a lood
- 5b geslagen, geknipt
- 5c vz : HALF
kz : -
- 6 instempeling 2 x huismerkje
en letters IP
- 7 Stede Broec ?

63

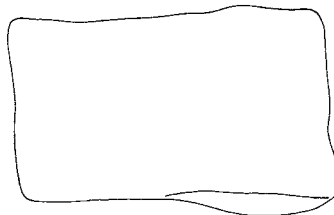
- 1 Particuliere collectie
- 2 Grootebroek, onbekend
- 3 1600 - 1700
- 4 - / -
- 5a lood
- 5b geslagen, geknipt
- 5c vz : SCEPE
kz : -
- 6 instempeling 2 x letters IG
- 7 Stede Broec ?

64

- 1 Particuliere collectie
- 2 Grootebroek, onbekend
- 3 1600 - 1700
- 4 - / -
- 5a lood
- 5b geslagen, geknipt
- 5c vz : SCEPE
kz : -
- 6 instempeling letters IG
- 7 Stede Broec ?

6.3 Sac R (1 exemplaar)

6.4 M (2 exemplaren)

65

- 1 Archeologie West-Friesland
- 2 Bovenkarspel, Hoofdstr. 231
(locatie: naast café
Het Roode Hert)
- 3 1600 - 1700
- 4 - / -
- 5a lood
- 5b geslagen, geknipt
- 5c vz : SAC R
kz : -
- 6 instempeling geen
- 7 Stede Broec ?

66

- 1 Particuliere collectie
- 2 Enkuizen of omgeving
- 3 1600 - 1700
- 4 - / -
- 5a lood
- 5b geslagen, geknipt
- 5c vz : M + ?
kz : -
- 6 instempeling letters IG
- 7 Stede Broec ?

67

- 1 Particuliere collectie
- 2 Grootebroek, onbekend
- 3 1600 - 1700
- 4 - / -
- 5a lood
- 5b geslagen, geknipt
- 5c vz : M + ?
kz : -
- 6 instempeling letters IG
- 7 Stede Broec ?

